

ТАҚЫРЫП - 8

САЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫҚ САЛУ

1. Салық түсінігі, оның белгілері және элементтері
2. Салықтардың функциялары және олардың түрлері
3. Салық саясаты және оның мемлекеттің экономикалық саясатын жүзеге асырудағы рөлі.
4. Қазақстан Республикасының салық жүйесін құрудың принциптері.

Мақсаты: салықтар және мемлекет ішіндегі салықтардың мәні мен маңызын анықтау; салықтардың функциялары және жеке тұлғалардың негізгі салықтарын зерттеу, азаматтардың салық төлеу түрлері мен тәртібін қарастыру; салық саясаты мен салық механизм мәні мағанасын ажырата білу; сонымен қатар, салық жүйесін құру принциптерін мәнін ашу.

1. Салық түсінігі, оның белгілері және элементтері

1. Салықтың экономикалық мәні

Кез келген мемлекетте мемлекеттік шығындарды өтеуге арналған қаражат қажет. Ол қаражаттар мемлекеттік бюджеттің шығындары: қорғаныс саласы; экология және табиғи ресурстары; ақпарат және қоғамдық даму; білімді, ғылымды дамыту; денсаулық сақтауды дамыту; сауда және интеграция; цифрлық дамуды, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсіп және т.б. көптеген шығындарды қамтамасыз етуді жұмылдырады. Мұндай қаражатқа қажеттілік негізінен мемлекет жинайтын салық есебінен жабылады.

Жалпы, «Салық» ұғымы алуан түрлі болып келеді.

Салықтар – бұл заңда көзделген, белгілі бір мөлшерде және белгіленген мерзімдерде алынатын міндетті төлемдер.

Салық

- экономикалық дамуды реттеуші;
- инфляцияны реттеу элементі;
- іскерлік қатынастардың міндетті құрамдас бөлігі;
- мемлекеттік кірістердің негізгі көзі;
- мемлекеттік бюджет тапшылығын реттеу жолдарының бірі;
- халықтың әртүрлі әлеуметтік қабаттарының табыстарын бөлу және қайта бөлу жағдайында әлеуметтік теңдік пен әділеттілікке жетудің нақты жолдарының бірі;
- заңды тұлғалардың кәсіпкерлік қызметін реттеу әдістерінің бірі.

Салықтардың экономикалық мәні мемлекеттің заңды және жеке тұлғалармен жүргізетін ақшалай қатынастарымен сипатталады. Бұл ақша қатынастары объективті түрде анықталады және белгілі бір әлеуметтік мақсатқа, мемлекеттің билігіндегі ақша қаражаттарын жұмылдыруға ие болып табылады.

Қазақстан Республикасында салық түсінігі мемлекет біржақты тәртіппен бюджетке заңды түрде белгілеген, белгілі бір мөлшерде жүргізілетін, қайтарылмайтын және өтеусіз сипаттағы міндетті ақшалай төлемдерді білдіреді.

Бұл ретте салықтардың бұл түсіндірмесі бүкіл ағымдағы салыққа қатысты – бұл мемлекет біржақты тәртіпте және тиісті құқықтық нысанда уәкілетті орган арқылы мемлекет белгілеген міндетті ақшалай немесе заттай төлем, салық субъектісі белгілі бір мерзімде және белгілі бір мөлшерде өндірген, қайтарылмайтын, баламалы емес және тұрақты сипаттағы, оның төленуін мемлекеттік мәжбүрлеу шараларымен қамтамасыз етеді. Салықтың сипатты белгілерін белгілі бір дәрежеде шарттылықпен: құқықтық және экономикалық деп бөлуге болады.

Салықтың экономикалық сипаттамаларына мыналар жатады:

- салықтың төлем ретіндегі сипаттамасы, әдетте ақша түрінде жүзеге асырылады. Салықтар – мемлекеттік қаржы саласына жататын экономикалық категория. Бұл концепция «қорлардың

орталықтандырылған қорын – бюджетті қалыптастыруға байланысты мемлекет пен басқа шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы ақша қатынастарын» қамтиды. Салық – материалдық төлем, яғни салық төлеу әрқашан салық төлеушінің мүлкін (әдетте ақшалай) мемлекет пайдасына иеліктен шығаруда көрінеді;

- қайтарымсыздық. Салық – бұл қайтарылмайтын ақша жинағы. Салықты төлеу кезінде құнның бір жақты қозғалысы болады: төлеушіден мемлекетке және одан артық емес;

- эквивалентсіздік. Табыс салығы – эквивалентті емес төлем, салық тауар түріндегі құнның қарсы қозғалысымен байланысты емес, ақшалай нысандағы құнның бір жақты қозғалысына делдал болады;

- салық салу объектісінің болуы. Дәл осылай ақша жинау түріндегі салық жоқ, кез келген салық бір нәрсенің болуы немесе жасалуы, яғни салық салу объектісінің болуына қатысты алынады;

- салық субъектісінің анықтығы. Салық әрқашан жеке анықталады, яғни нақты заңды немесе жеке тұлға түріндегі төлем субъектісі әрқашан болады;

- салық сомасының анықтығы;

- белгіленген төлем шарттары. Салық төлеу мерзімінің нақты белгіленген болуымен сипатталады. Көрсетілген мерзімдерді бұзу салық төлеушінің әр кешіктірілген күні үшін белгіленген мөлшерде айыппұл түріндегі жауаптылыққа әкеп соғады;

- салықтық қатынастардың тұрақты сипаты. Салық салықтың жоғарыда аталған көптеген белгілеріне ие әкімшілік айыппұлдан ерекшеленетін тұрақты экономикалық қатынастарды тудырады;

- салық – мемлекет табысы.

Салықтың құқықтық белгілеріне мыналар жатады:

- мемлекеттің салықты белгілеуі;

- салықтың тек құқықтық нысанда болуы. Салық нормативтік құқықтық актімен белгіленеді;

- салықтың міндетті сипаты;

- ақшаны алудың заңдылығы;

- салық төлеуге мемлекеттік бақылаудың болуы;

- тиісті органның және актінің салықты белгілеуі, тиісті ұйымдық-құқықтық нысаны («салықтың заңдылығының» белгісі);

- мемлекеттік шаралар арқылы салық төлеуді қамтамасыз ету. Салық төлеу процесінде ақшаны өндіріп алу мәжбүрлі сипатта болса да, субъект үшін жаза ретінде әрекет етпесе, онда төлеушінің салық міндеттемесін тиісінше орындауы мемлекет тарапынан заңда белгіленген жауапкершілік шараларын қолдануға әкеп соғады;

- тұрақты қаржылық міндеттемелердің салықтық генерациясы. Салық – мемлекеттің қаржылық қызметі процесінде қолданылатын және осы қызметтің әдістерінің бірі ретінде әрекет ететін, мемлекет сол арқылы қажетті қаражатты алатын қаржылық-құқықтық құрал. Салықтың белгіленуімен қаржылық міндеттеме туындайды;

- салық төлеу заңды міндет. Салықты белгілей отырып, мемлекет сол арқылы салық төлеушінің белгілеріне жататын тұлғаның осы салықты төлеу міндеттемесін тудырады;

- салық міндетті төлем болып табылады. Міндетті салық белгісі міндеттеме категориясын білдіреді – салық төлеуші салықты заңда белгіленген тәртіппен және мерзімдерде төлеуге міндетті;

- салық мемлекеттің біржақты еркін білдіруінің өнімі болып табылады. Мемлекет салықты белгілей отырып, бұл мәселені әрбір салық төлеушімен жеке-жеке де, олардың жекелеген топтарымен де, қандай да бір қоғамдық құрылымдар өкілі болып табылатын халық өкілдерімен келіспейді. Яғни, бұл жағдайда мемлекет біржақты әрекет етеді.

2. Салық салу элементтері

Қазақстан Республикасының Салық кодексі салық төлеушілер мен салық салудың келесі элементтері анықталған жағдайда ғана салық белгіленген деп есептеледі (14-кесте).

Кесте 14 – Салық салу элементтері

№	Салық салу элементінің атауы	Сипаттамасы
1.	Салық салу объектісі	Мүлік пен әрекеттер салық салу объектісі және (немесе) салық салуға байланысты объект болып табылады, олардың болуына байланысты және (немесе) солардың негізінде салық төлеушінің салықтық міндеттемесі туындайды.

2.	Салық субъектісі	Салық төлеуші (жеке және заңды тұлғалар).
3.	Салықтық база	Салықтық база салық салу объектісінің құндық, физикалық немесе өзге де сипаттамаларын білдіреді, олардың негізінде салықтардың және бюджетке төленуге жататын төлемдердің сомасы айқындалады.
4.	Салықтық мөлшерлеме	Салықтық мөлшерлеме салық салу объектісінің немесе салықтық базаның өлшем бірлігіне салықты және бюджетке төленетін төлемді есептеу бойынша салықтық міндеттеменің шамасын білдіреді. Салықтық мөлшерлеме салық салу объектісінің немесе салықтық базаның өлшем бірлігіне пайыздармен немесе абсолюттік сомамен белгіленеді.
5.	Салықтық кезең	Салықтардың және бюджетке төленетін төлемдердің жекелеген түрлеріне қатысты белгіленген уақыт кезеңі салықтық кезең деп түсініледі, ол аяқталған соң салық салу объектісі, салықтық база айқындалады, салықтардың және бюджетке төленуге жататын төлемдердің сомасы есептеледі.
6.	Салық ставкасы	Салық базасының өлшем бірлігіне салық алымдарының мөлшері.
7.	Салық төлеу тәртібі	салық заңнамасында белгіленген ережелер, оларға сәйкес салық төлеушіден мемлекетке салық төлеу нысанасын беру жүзеге асырылуы тиіс.
8.	Салықпұл	субъектінің бір объектіден төлейтін салық сомасы.
9.	Салық жеңілдіктері	заңнамаға сәйкес төлеушілерді салықтан толық немесе ішінара босату.
10.	Салық бірлігі	Бұл салық объектісінің өлшем бірлігі, оның көмегімен салық салынатын база анықталады.

Салық салу әдісі – салық салу базасының өсуіне байланысты салық ставкасын өзгерту тәртібі. Төрт негізгі әдіс бар: тең, пропорционалды, прогрессивті, регрессивті салық салу.

Тең салық салу- әрбір төлеушіге бірдей салық мөлшерін белгілеуді көздейді. Әйтпесе, бұл жан басына салық салу (ең көне және қарапайым түрі). Бұл әдіс мүлктік жағдайды есепке алмайды, сондықтан ерекше жағдайларда қолданылады (мысалы, кейбір мақсатты салықтар).

Пропорционалды салық салу – әрбір төлеуші үшін табыс сомасына (салық базасына) тәуелді емес салық ставкасы (сома емес) тең болатын салық салу әдісі. База өскен сайын салық пропорционалды түрде өседі.

Прогрессивті салық салу – салық салу базасы өскен сайын салық ставкасы өсетін салық салу тәртібі.

1. Қарапайым разрядтық прогрессия. Салық базасы жекелеген санаттарға (қадамдарға) бөлінеді. Әрбір санат үшін салық абсолютті сома ретінде анықталады.

2. Жай салыстырмалы прогрессия. Бұл ретте санаттар салық базасының жалпы мөлшері үшін де белгіленеді, бірақ әрбір санат үшін әртүрлі мөлшерлемелер (тұрақты және пайыздық) анықталады. Бұл ретте базаның жалпы көлеміне байланысты бүкіл салық базасына бір ставка қолданылады.

3. Күрделі прогрессия. Салық базасы салық категория-ларына бөлінеді, бірақ әрбір категория дербес болады және өз ставкасы бойынша бөлек салық салынады.

4. Жасырын прогрессиялық жүйелер. Кейбір жағдай-ларда нақты прогрессияға прогрессивті салық ставкаларын белгілеу арқылы емес, басқа әдістермен (мысалы, әртүрлі санаттарға кіретін табыстар бойынша салық базасынан шегерімдердің тең емес сомаларын белгілеу арқылы) қол жеткізіледі.

Регрессивті салық салу – салық салу базасы өскен сайын салық ставкасы төмендейтін (яғни, салық төлеушінің кірісі өскен сайын салық ставкасы төмендейтін) салық салу тәртібі.

Салық төлеу әдісі – салық төлеушінің салық төлеу нысанасын мемлекетке беруінің салық заңнамасында белгіленген тәртібі.

Жалпы алғанда, салық төлеудің екі жолы бар:

-салық төлеу субъектісінің өз субъектісінің өзін-өзі ұсынуы арқылы;

-салық төлеу субъектісін мемлекеттің (уәкілетті органның өкілі) мәжбүрлеп өндіріп алуы арқылы.

Қазақстанда қолданыстағы тәртіпке сәйкес салықтарды дербес төлеудің мынадай негізгі әдістері бар:

- декларация бойынша салық төлеу;
- патент сатып алу арқылы салық төлеу;
- салық төлеу арқылы салық төлеу.

Салықты мәжбүрлеп төлеудің негізгі әдістері:

- табыс төлем көзінен ұсталатын салық;
- салық хабарламасы негізінде салық төлеу;
- салықты төлеуден жалтарған тұлғалардан мәжбүрлеп өндіріп алу.

Декларация бойынша салық төлеу салық міндеттемелері туралы ақпарат беруді қамтиды. Салық декларациясы – салық төлеушінің осыған байланысты белгілі бір кезеңге төленуге тиісті салық төлемі сомасында салық салу объектісінің бар екендігі туралы ресми мәлімдемесі.

Қазақстан Республикасы салықтар мен басқа да міндетті төлемдердің көп мөлшерін белгілейді. Тұтастай алғанда салық жүйесін үш деңгейлі деп сипаттауға болады, салықтар кірістің түрі мен көзіне қарай мыналарға бөлінеді:

- республикалық бюджет;
- облыстық бюджеттер, республикалық маңызы бар қала (Алматы) және астана (Астана) бюджеттері;

- аудандық бюджеттер, облыстық маңызы бар қалалар бюджеттері.

Сол немесе басқа деңгейдегі бюджетке есепке жатқы-зылуға жататын салықтардың тізбесі Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 49-52-баптарында қамтылған.

Қазақстан Республикасындағы салық төлеушілер 2 тарау, 13-бапқа сәйкес, салық төлеушінің құқықтары мен міндеттерін сақтауы қажет. Салық төлеушілердің әрбір санатында міндетті түрде орындауға жататын салықтардың өз тізімі болады.

1) салықтық міндеттемелерді уақтылы және толық көлемде орындауға;

2) Салық заңнамасына сәйкес кірістердің, шығыстардың және салық салу объектілерінің есебін белгіленген тәртіппен жүргізеді. Салық органдарының талап етуі бойынша салықтар бойынша аудит жүргізуге арналған шартты және осындай шарт жасалған жағдайда, салықтар бойынша аудит қорытындысын ұсынуға;

3) Салық заңнамасына сәйкес салық есептілігін тіркеу орны бойынша салық органына табыс етеді;

4) Салық қызметкерлерін салықтарды есептеу және төлеу үшін қажетті құжаттармен қамтамасыз ету; Бақылау-касса машиналарын қолданған кезде қойылатын талаптарды сақтауға;

5) Салық қызметі қызметкерлерінің анықталған салық заңнамасын бұзушылықтарды жою туралы талаптарын сақтауға және салық қызметі қызметкерлерінің қызметтік міндеттерін атқару кезінде заңды қызметіне кедергі жасамауға;

4. Салық төлеушінің Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген өзге де құқықтары болады және ол өзге де міндеттерді орындайды.

2. Салықтардың функциялары және олардың түрлері

Салықтар әртүрлі негіздер бойынша жіктеледі.

Салық ауыртпалығын көтерушіге байланысты салықтар тікелей және жанама болуы мүмкін.

Тікелей салық – салық салу субъектісі бір мезгілде оның нақты төлеушісі (салық төлеушісі) болып табылатын салық, яғни салық ауыртпалығын оның заңды да, нақты төлеушісі ретінде де әрекет ететін салық субъектісі көтереді және төлем қайда

- салық төлеу салық төлеушінің мүлкінің (ақшалай нысандағы) нақты төмендеуіне әкеледі.

Жанама салық – салық салу субъектісі ауыртпалықты оның нақты төлеушісі ретінде әрекет ететін басқа тұлғаға ауыстыратын салық (ҚҚС, акциздер).

Тікелей салықтар тікелей салық төлеушінің кірісіне немесе мүлкіне төленеді. Жанама салықтар – салық төлеушінің табысына немесе мүлкіне тікелей байланысты емес, бағаға немесе тарифке үстеме түрінде белгіленген тауарлар мен қызметтерге алынатын салықтар.

Тікелей салықтар әдетте нақты және жеке болып бөлінеді. Нақты салықтар мүлік салығы болып табылады.

Жеке тұлғалардың салықтары салық төлеушінің алған табысынан (пайдасынан) төленеді.

Салық төлеу нысанына қарай олар табиғи және ақшалай болып бөлінеді.

Тақырыбы бойынша салықтарды заңды және жеке тұлғалардан ажыратуға болады

Аумақтық деңгейіне қарай салықтар республикалық және жергілікті болып бөлінеді.

Салықтардың республикалық және жергілікті болып бөлінуі әдетте екі фактормен анықталады: салықты кім белгілегенімен (орталық немесе жергілікті орган) және оның қай бюджеттің кіріс көзі.

Бюджеттік реттеу құралы ретінде салықтар тұрақты және реттеуші болып бөлінеді.

Тағайындалған салықтар - бұл заңға сәйкес бюджеттің белгілі бір түріне кіріс көзі ретінде тағайындалған салықтар.

Реттеуші салықтар – бюджеттерді жыл сайын бекіту процесінде соңғысының балансын сақтау үшін жоғары тұрған бюджеттен төмен тұрған бюджетке ауыстырылатын салықтар.

Пайдалану сипатына қарай салықтар жалпы маңызға ие немесе мақсатты болуы мүмкін.

Жалпы маңызы бар салықтар тиісті аумақтың жалпы ақша қоры ретінде тиісті аумақтың бюджетіне есепке алынады және нақты оқиғаларға сілтемесіз бюджетті атқару кезінде пайдаланылады.

Мақсатты салықтар әдетте бюджеттен тыс мақсатты қорларға есепке алынады немесе бюджетте жеке жол ретінде бөлінеді.

Салықтар келесі функцияларды орындайды.

Фискалдық функция – мемлекеттің қаржылық ресурстарын қалыптастыру. Салықтардың негізгі қызметі фискалдық, яғни ұйымдар мен азаматтардың ақшалай табыстарының бір бөлігін мәжбүрлі және баламасыз алу негізінде мемлекет қазынасын (бюджетін) толықтыру болып табылады. Салықтардың фискалдық рөлі бюджет шығыстарының салық түсімдерімен жабылу дәрежесімен және жалпы экономика және оның жекелеген субъектілері үшін салық ауыртпалығының ауырлығымен сипатталады.

Реттеу функциясы салықтардың нысандарын тандау, олардың мөлшерлемелерін, алу әдістерін өзгерту, жеңілдіктер мен жеңілдіктер беру арқылы қоғамдық өндірістің құрылымы мен пропорцияларына, жинақтау мен тұтыну көлеміне әсер ететіндігінен көрінеді. Салықтардың реттеуші және ынталандырушы функциялары бір-бірімен тығыз байланысты. Олар бір мақсатты – өндірістің циклдік сипатын жұмсарту және тұтастай алғанда экономиканың неғұрлым тұрақты прогрессивті дамуын қамтамасыз етуді жүзеге асырады.

Қайта бөлу функциясы- бұл арқылы түрлі субъектілер табысының бір бөлігі мемлекеттің қармағына өтеді. Бұл функцияның іс-әрекетінің ауқымы жалпы ұлттық өнімде салықтардан алатын үлесі арқылы анықталады.

Салықтардың бөлу қызметі әр түрлі шаруашылық жүргізуші субъектілердің табыстарының бір бөлігін мемлекет пайдасына қайта бөлу болып табылады.

Салықтық реттеу саласындағы құзыретті органдар. Салық кодексінің 18-бабының 1-тармағына сәйкес «салық органдары мемлекеттік кірістер органдары болып табылады». Жалпы алғанда салық органдарының жүйесі уәкілетті орган мен оның аумақтық бөлімшелерінен тұрады. Мемлекеттік кірістердің негізгі органы Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті болып табылады. Жоғарыда аталған органның функцияларына салықтар мен бюджетке төлемдердің түсуін қамтамасыз ету кіреді.

Басқа функцияларға салықтар мен бюджетке төленетін төлемдердің толықтығы мен уақтылы түсуін қамтамасыз ету, Қазақстан Республикасының салық саясатын іске асыруға қатысу, ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды қалыптастыру, дамыту және салық төлеушілер үшін электрондық қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз ету жатады.

Қазақстан Республикасының Салық кодексінде салықтың он түрі, сондай-ақ алымдар, төлемдер мен баждар қарастырылған.

Кесте 15 - Қазақстан Республикасының Салық кодексінде салықтар, алымдар, төлемдер және баждар

Салықтар:	- корпоративтік табыс салығы (КТС); - жеке табыс салығы (ЖТС); - қосылған құн салығы (ҚҚС); - акциздер; - экспортқа рента салығы; - жер қойнауын пайдаланушылар үшін арнайы төлемдер мен салықтар; - әлеуметтік салық;
-----------	--

	- көлік құралдары салығы; - жер салығы; - мүлік салығы; - ойын салығы; - бірыңғай жер салығы.
Алымдар:	- тіркеу жарналары; - аумақ арқылы көлік құралдарын жүргізгені үшін алым Қазақстан Республикасы; - аукциондардан алымдар; - белгілі бір түрмен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым әрекеттер.
Төлемдер:	- жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлем; - жер үсті су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлем көздер; - қоршаған ортаны ластағаны үшін төлем; - жануарлар дүниесін пайдаланғаны үшін төлем; - орманды пайдаланғаны үшін төлем; - ерекше қорғалатын табиғатты пайдаланғаны үшін төлем аумақтар; - радиожіілік спектрін пайдаланғаны үшін төлем; - қалааралық және (немесе) халықаралық қамтамасыз ету үшін төлем телефон байланысы; - кеме жүретін су жолдарын пайдаланғаны үшін төлемдер; - сыртқы (көрнекі) жарнаманы орналастырғаны үшін алым.
Мемлекеттік баж.	Кедендік төлемдер: - кедендік баж; - кедендік төлемдер; - алдын ала шешім қабылдау үшін комиссия; - алымдар.

Корпоративтік табыс салығы (КТС) салық салу объектілері:

- салық салынатын табыс;
- төлем көзінен салық салынатын табыс;
- Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын резидент емес заңды тұлғаның таза табысы.

Корпоративтік табыс салығы (КТС) бойынша ставкалар – 10%-дан (ауыл шаруашылығы өнімдерін, акваөсіру өнімдерін (балық шаруашылығы) өндіретін заңды тұлғалардың салық салынатын табысы) 15%-дан (төлем көзінен, резидент еместердің Қазақстандағы көздерден алатын кірістерін қоспағанда) өзгереді. Қазақстан Республикасы), 20% (салық салынатын табыс) және қосымша 15%-ға дейін (тұрақты мекеме арқылы қызметін жүзеге асыратын резидент емес заңды тұлға үшін таза табыс бойынша КТС төленгеннен кейін).

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме құрмай жүзеге асыратын резидент емес заңды тұлғалар үшін төлем көзінен салық агенті, яғни 646-бапқа сәйкес 5-тен 20 пайызға дейінгі ставкалар бойынша кіріс төлейтін тұлға ұстайды.

Жеке табыс салығы (ЖТС) бойынша салық салу объектілері мыналар болып табылады. Төлем көзінен жеке тұлғаның салық салынатын табысы:

- қызметкерлердің табысы;
- өтеусіз алынған мүлік (жұмыс, қызмет) түріндегі кірістер;
- зейнетақы төлемдері түріндегі кірістер;
- дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыстар;
- шәкіртақы түріндегі кірістер;
- жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша кірістер;
- жеке тұлғаның салық агентінен табысы.

Тәуелсіз салық салынатын жеке тұлғаның салық салынатын табысы:

1. Мүліктік кіріс, оның ішінде:

- жеке тұлғаның Қазақстан Республикасындағы мүлікті сатуы кезіндегі құн өсімінен түсетін табыс;
- жеке тұлғаның Қазақстан Республикасынан тысқары жерлердегі көздерден алынған мүлікті сатудан түсетін кірісі;
- жеке тұлға жарғылық капиталға салым ретінде мүлікті (ақшадан басқа) берген кездегі құн өсімінен түсетін табыс;

- дара кәсіпкер болып табылмайтын жеке тұлғаның салық агенті болып табылмайтын тұлғаларға мүлікті жалға беруден алған табыстары;
- шағын кәсіпкерлік субъектілері немесе шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкердің басқа да мүлікті сатуы кезінде құн өсімінен түскен табыстар; (құрылыс) тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт бойынша;

2. Жеке кәсіпкердің кірісі;

- жеке практикамен айналысатын тұлғаның (жеке нотариус, жеке сот орындаушысы, адвокат, кәсіби медиатор) табыстары;
- Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерден алынатын басқа да кірістер;
- бақыланатын шетелдік компаниялардың немесе олардың тұрақты мекемелерінің жиынтық пайдасы.

Жеке табыс салығы (ЖТС) – 10% (5% ставка бойынша салық салынатын Қазақстан Республикасындағы көздерден алынған дивидендтер түріндегі кірістерді қоспағанда);

Қосылған құн салығы (ҚҚС) салынатын салық салу объектілері:

- салық салынатын айналым;
- салық салынатын импорт.

Салық салынатын айналым – бұл ҚҚС төлеуші жасаған айналым:

- Салық кодексіне сәйкес ҚҚС-тан босатылған айналымды қоспағанда, тауарларды (жұмыстарды, қызметтерді) өткізу (мысалы, бағалы қағаздармен операциялар, қолма-қол ақшамен қарыз алу операциялары және т.б.) және (немесе) өткізу орны бойынша Қазақстан Республикасы болып табылмайтын;

- резидент еместен оның құрылымдық бөлімшесінің (филиалының, өкілдігінің) айналымы болып табылмайтын жұмыстарды, қызметтерді сатып алғаны үшін;

- қалған тауарлар түрінде (ҚҚС төлеушіні есептен шығарған жағдайда);

- жаңадан пайда болған заңды тұлға мұндай қайта ұйымдастырылғаннан кейін ҚҚС төлеуші ретінде тіркелмеген жағдайда, бөлу жолымен қайта ұйымдастыру кезінде беру актіінде көрсетілген берілген тауарлардың айналымы.

ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің аумағына әкелінетін немесе әкелінетін және ЕАЭО кеден заңнамасына және (немесе) Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес декларациялануға жататын тауарлар салық салынатын импорт болып табылады.

Қосылған құн салығы (ҚҚС) ставка бойынша – 12%.

Акциздер салынатын салық салу объектілері:

- алкогольдің барлық түрлері;
- алкоголь өнімдері;
- темекі өнімдері;

- қыздырылған темекісі бар өнімдер, электронды темекіде қолдануға арналған құрамында никотин бар сұйықтықтар;

- бензин (авиациядан басқа), дизель отыны;

- шағын автобустарды, автобустарды және троллей-бустарды қоспағанда, қозғалтқышының көлемі 3000 текше сантиметрден асатын 10 және одан да көп адамды тасымалдауға арналған автокөлік құралдары; қозғалтқышының көлемі 3000 текше сантиметрден асатын адамдарды тасымалдауға арналған жеңіл автомобильдер және басқа да автокөлік құралдары (мүгедектерге арнайы әзірленген қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар көлік құралдарын қоспағанда);

- шикі мұнай, газ конденсаты;

- Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес дәрілік зат ретінде тіркелген медициналық мақсаттағы құрамында спирті бар өнімдер.

Сондай-ақ, сауда қызметін реттеу саласындағы уәкілетті орган өз қалауы бойынша шығарылған елде акцизге жататын импортталатын тауарлардың қосымша тізбесін анықтауға құқылы.

Акциздер белгіленген және физикалық мәндегі өлшем бірлігіне абсолютті мөлшерде белгіленеді.

Экспортқа рента салығының объектісі болып экспортқа өткізілген шикі мұнай мен шикі мұнай өнімдерінің және көмірдің көлемі табылады.

Экспортқа рента салығы – 0-ден 32%-ға дейін ставкасы болады.

Жер қойнауын пайдаланушылар үшін арнайы төлемдер мен салықтар:

- қол қою бонусы – жер қойнауын пайдаланушының келісімшарттық аумақта (жер қойнауы учаскесінде) жер қойнауын пайдалану құқығын сатып алғаны үшін және келісімшарттық аумақты (жер қойнауы учаскесін) кеңейту кезінде біржолғы тіркелген төлемі;

- тарихи шығындарды өтеу төлемі – жер қойнауын пайдаланушының геологиялық барлауға мемлекет шеккен барлық шығындарды өтеу үшін белгіленген төлемі;

- жер қойнауын пайдаланғаны үшін баламалы салық - объект жеке тәртіппен жылдық жиынтық табыс (түзетулерді қоса алғанда) мен шегерімдер арасындағы айырма ретінде айқындалады;

- роялти;

- өнімді бөлудегі Қазақстан Республикасының үлесі.

Жер қойнауын пайдаланушылардың арнайы төлемдері мен салықтары –

а) қол қою бонусы бойынша бастапқы сома Салық кодексінде айқындалған мөлшерде жасалған жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір келісімшарт бойынша жеке белгіленеді және құзыретті органның конкурстық комиссиясының шешімімен ұлғайтылуы мүмкін.

б) тарихи шығындарды өтеу төлемін уәкілетті орган мемлекеттен сатып алу төлемін шегере отырып, құпиялылық туралы шартта белгіленген өтеу төлемі ретінде есептейді.

в) Пайдалы қазбаларды өндіру салығы – Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 743, 746, 748-баптарына сәйкес)

г) үстеме пайда үшін – Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 762-бабына сәйкес жылжымалы шкала бойынша 10-нан 60%-ға дейін)

д) жер қойнауын пайдаланғаны үшін баламалы салық - Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 768-бабына сәйкес 0-ден 30%-ға дейін;

Әлеуметтік салық бойынша салық салу объектісі – жеке кәсіпкерлер мен жеке практикамен айналысатын тұлғалар (жеке нотариустар, жеке сот орындаушылар, адвокаттар, кәсіби медиаторлар) жұмыс берушінің мынадай шығыстарын төлейді:

1) жұмыс беруші қызметкерге еңбек қатынастарынан туындайтын меншігіне беретін қолма-қол және (немесе) қолма-қол ақшасыз нысандағы ақша, қызметкердің заттай және (немесе) материалдық игіліктер түріндегі табысы;

2) резидент емес жеке тұлғаларға табыс төлеу бойынша:

- резидентпен немесе жұмыс беруші болып табылатын резидент емеспен жасалған еңбек шарты (келісімшарт) бойынша Қазақстан Республикасындағы қызметтен;

- жұмыс беруші болып табылатын резидент немесе бейрезидент төлейтін Қазақстан Республикасында тұруына байланысты жәрдемақылар;

- жұмыс берушіден алынған материалдық пайда түріндегі Қазақстан Республикасындағы қызметтен;

3) резидент еместің Қазақстан Республикасының резидентіне немесе Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын резидент емеске Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істеу үшін берген шетелдік персоналға табыс төлеуі туралы.

Әлеуметтік салық ставкасы – 9,5%.

Қазақстан Республикасында тіркелген және (немесе) тіркелген тіркемелерді қоспағанда, *көлік құралдары* салық салу объектілері болып табылады.

Жүк көтерімділігі 40 тонна және одан жоғары карьерлік самосвалдар, мамандандырылған медициналық көліктер, мүлік салығы алынатын арнайы көліктер, Қазақстан Республикасының халықаралық кеме тізілімінде тіркелген теңіз кемелері салық салуға жатпайды.

Көлік құралдарына салынатын салық - Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 492-бабына сәйкес АЕК бойынша және көлік құралының түріне, мақсатына, қозғалтқышының көлеміне, шығарылған жылына байланысты болып келеді.

Қазақстандағы барлық *жерлер салық* салуға жатады. Тарифтер мақсатқа және санатқа байланысты өзгереді. Жоғарыда аталған санаттар Қазақстан Республикасының Жер кодексінде белгіленген.

Жер салығы – учаскенің әртүрлі параметрлеріне байланысты Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 61-тарауына сәйкес болып келеді.

Занды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлердің *мүлкіне салық салу* объектілері Қазақстан Республикасының аумағында:

1) техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган белгілеген сыныптамаға сәйкес ғимараттар, құрылыс-тар, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына сәйкес негізгі құралдардың немесе жылжымайтын мүлікке инвестициялардың құрамында есепке алу

жүргізілетін осындай ғимараттардың бөліктері; және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы заңнамасының талаптарын;

2) техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган белгілеген сыныптамаға сәйкес ғимараттар, осындай ғимараттардың жеке тұлғаларға сатып алу құқығымен тұрғын үйді ұзақ мерзімді жалдау шарттары бойынша берілетін, халықаралық қаржылық есептілікке сәйкес есепке алынатын бөліктері. ұзақ мерзімді дебиторлық берешек ретінде есеп беру стандарттары мен Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптары;

3) концессия шарты бойынша меншік және пайдалану құқықтары берілген концессия объектілері болып табылатын ғимараттар, құрылыстар;

4) коммерциялық табудан кейін өндіру басталғаннан кейінгі кезеңде жер қойнауын пайдаланушы сатып алу және (немесе) құру үшін жер қойнауын жерінде сілтісіздендіру жолымен уран өндіруге арналған пайдалану блоктарын (полигондарын) дайындауға шығыстар (шығындар) шеккен амортизацияланатын активтер;

5) техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган белгілеген сыныптамаға сәйкес соларға жататын ғимараттар, құрылыстар, осындай ғимараттардың халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына және Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына сәйкес есепке алынатын бөліктері; Жоғарыда 1) тармақшада көрсетілген ғимараттарды (ғимараттардың бөліктерін) және құрылыстарды қоспағанда, кепіл, өзге де қамтамасыз ету ретінде әрекет ететін мүлікке өндіріп алу нәтижесінде меншікке берілген екінші деңгейдегі банк активтерінің құрамындағы бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік бойынша Қазақстан;

6) оларға құқықтарды мемлекеттік тіркеу болмаған кезде адамдардың нақты меншігіндегі және пайдаланатын (пайдаланатын) ғимараттар мен құрылыстар.

Жеке кәсіпкер болып табылмайтын жеке тұлғалар үшін олардың меншігіндегі тұрғын үйлер, ғимараттар, саяжайлар, гараждар және Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан өзге де құрылыстар, құрылыстар, үй-жайлар салық салу объектісі болып танылады.

Мүлік салығы – оңайлатылған декларация бойынша қызметін жүзеге асыратын тұлғалар үшін салық базасының 0,5% және заңды тұлғалар үшін салық базасының 1,5%.

Қазақстан Республикасында салық түрлері бойынша төлеушілер болып табылады:

1. КТС – резидент заңды тұлғалар (мемлекеттік органдар мен мемлекеттік орта білім беретін оқу орындарын қоспағанда), Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын немесе Қазақстан Республикасындағы көздерден кіріс алатын резидент емес заңды тұлғалар.

2. Жеке табыс салығы (ЖТС) – салық салу объектілері бар жеке тұлғалар.

3. Қосылған құн салығы (ҚҚС) – Қазақстан Республикасында қосылған құн салығы бойынша тіркелген тұлғалар.

4. Акциздер – Қазақстан Республикасының аумағында тәркіленген, иесіз, мұрагерлік құқығы бойынша мемлекет меншігіне өткен және мемлекет меншігіне өтеусіз берілген заттарды өндіретін және өндіретін, әкелетін және өткізетін жеке және заңды тұлғалар.

5. Экспортқа рента салығы - ЕАЭО сыртқы экономикалық қызметінің бірыңғай тауар номенклатура-сының (жер қойнауын пайдаланушылардың жекелеген санаттарын қоспағанда) 2 709 00 қосалқы позициясында сыныпталған шикі мұнайды және шикі мұнай өнімдерін және көмірді экспорттайтын жеке және заңды тұлғалар.

6. Жер қойнауын пайдаланушылардың – жер қойнауын пайдаланушылардың арнайы төлемдері мен салықтары.

7. Әлеуметтік салық – барлық жұмыс берушілер.

8. Көлік құралдарына салынатын салық - меншік құқығында салық салу объектілері бар жеке тұлғалар және меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектілері бар заңды тұлғалар.

9. Жер салығы – жер учаскелері (меншік құқығында, тұрақты жер пайдалануда немесе бастапқы өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығында) жеке және заңды тұлғалар.

10. Мүлік салығы – меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығына негізделген салық салу объектісі бар заңды тұлғалар; салық салынатын мүлкі бар жеке кәсіпкерлер; концессия шартына сәйкес концессия объектісі болып табылатын салық салу объектісіне меншік және пайдалану құқығы бар концессионер; меншік құқығында салық салу объектілері бар жеке тұлғалар; Салық кодексінде мүлік салығын төлеушілер ретінде айқындалған өзге де тұлғалар.

Алымдар - бұл әрқашан мақсатты төлем, яғни салық төлеушіге қызмет көрсеткені үшін мемлекетке төленетін төлем. Жинақтың мақсаттылығы әдетте оның атауында болады. Алым белгілі бір қызмет түрі немесе осындай қызметті жүзеге асыру құқығы үшін мекенжайсыз төлем болуы мүмкін.

Баж -арнайы уәкілетті органдардың әрекеттер жасағаны және заңды күші бар құжаттарды бергені үшін заңды және жеке тұлғалардан алынатын ақшалай алым. Мемлекеттік баж кедендік шекаралық және мемлекетішілік баждарға бөлінеді.

Кедендік баж – мемлекеттің кедендік шекарасы арқылы тауарларды (өнімдерді) әкелу және әкету үшін төлеушіден кеден органдары алатын ақшалай алым. Тұрмыстық баж – жеке және заңды тұлғалардан заңды маңызы бар әрекеттерді жасағаны үшін алынатын ақшалай алым.

3. Салық саясаты және оның мемлекеттің экономикалық саясатын жүзеге асырудағы рөлі

Мемлекет өмірдің әртүрлі салаларында қоғамның мүдделерін білдіре отырып, тиісті саясатты - экономикалық, әлеуметтік, салықтық және т.б. әзірлейді және жүзеге асырады. Сонымен бірге әлеуметтік-экономикалық процес-терді мемлекеттік реттеудің объектісі мен субъектісі арасындағы өзара әрекеттесу құралы ретінде қаржылық, несиелік және бағалық механизм қолданылады.

Қаржы-бюджеттік жүйеге мемлекет қаржысын – бюджеттік және бюджеттен тыс қорларды қалыптастыру мен пайдалануға қатысты қатынастар кіреді. Қаржы және бюджет жүйесінің маңызды «қан тамыры» салықтар болып табылады. Салықтар тауар өндірісімен, қоғамның таптарға бөлінуімен және мемлекеттің пайда болуымен бірге пайда болды. Салықтарды белгілей отырып, мемлекет, ең алдымен, мемлекеттің қаржы саясатының бір бөлігі болып табылатын салық саясаты арқылы жүзеге асырылатын өзіне жүктелген міндеттерді жүзеге асыру үшін өзін қажетті материалдық базамен қамтамасыз етуге ұмтылады.

Салық саясатының мәні мен маңызы. Салықтар, белгілі болғандай, мемлекет қызметінің барлық салаларын қаржы-ландыру көздерінің бірі және мемлекеттік басымдықтарды жүзеге асырудың экономикалық құралы болып табылады.

Салық – мемлекеттің егемендігінің бір көрінісі. Бұл мемлекет меншігінен және несиеден түсетін табыстан ерекшеленеді.

Салықтар және олардың функциялары нақты негізді, яғни мемлекет салық саясатында қолданатын салықтық қатынастар қозғалысының объективті заңдылықтарын көрсетеді.

Салық заңнамасының ережелері салық саясатын жүзеге асырудың бастапқы нүктесі ретінде қызмет етеді. Сонымен, салық саясаты салық заңдарының мақсатты қолданылуын анықтайтын мемлекеттік және басқару органдарының құқықтық әрекеттерінің кешені болып табылады.

Бұл да мемлекеттік кірістерді реттеу, жоспарлау және бақылауда салықтық әдістерді жүзеге асырудың құқықтық нормалары болып табылады. Салық саясаты қаржылық саясаттың бір бөлігі болып табылады. Салық саясатының мазмұны мен мақсаттарын қоғамның әлеуметтік-экономикалық жүйесі және билік басындағы әлеуметтік топтар анықтайды. Экономикалық негізделген салық саясаты салық жүйесі арқылы қаражатты орталықтандыруды оңтайландыруға бағытталған болып келеді.

Қазақстанның салық саясатын мемлекет өндіріс құрылымын, аумақтық экономикалық дамуды, халықтың табыс деңгейін өзгерту мақсатында табыстарды қайта бөлу үшін пайдаланады.

Салық саясатының міндеттері: мемлекетті қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету; жалпы ел экономикасын реттеу үшін жағдай жасау; нарықтық қатынастар процесінде туындайтын халықтың табыс деңгейінің теңсіздігін тегістеу.

Салық саясатының үш түрін бөліп көрсетуге болады.

Бірінші түрі – «қолыңнан келгеннің бәрін ал» қағидасымен сипатталатын максималды салық саясаты. Сонымен бірге, салықтардың көбеюі мемлекеттік кірістердің ұлғаюымен қатар жүрмегенде мемлекет «салық тұзағына» дайын.

Максималды тариф шегі анықталады және әр нақты жағдайда көптеген факторларға байланысты. Шетелдік ғалымдар шекті мөлшерлемені 50% деп атайды.

Екінші түрі - ақылға қонымды салықтар саясаты. Ол қолайлы салық климатын қамтамасыз ету арқылы кәсіпкерлікті дамытуға ықпал етеді. Кәсіпкер мүмкіндігінше салық салудан босатылады, бірақ бұл әлеуметтік бағдарламаларды шектеуге әкеледі, өйткені мемлекеттік кірістер азаяды.

Үшінші түрі - салық салудың жеткілікті жоғары деңгейін қамтамасыз ететін, бірақ айтарлықтай әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ететін салық саясаты. Салық түсімдері әртүрлі әлеуметтік қорларды көбейтуге жұмсалады. Мұндай саясат инфляциялық спиральға әкеледі.

Күшті экономикада салық саясатының осы түрлерінің барлығы сәтті үйлеседі. Қазақстан салық саясатының үшінші түрімен үйлесетін бірінші түрімен сипатталады.

Салық саясатының стратегиясы мен тактикасы. Салық саясаты мемлекеттік және басқару органдарының ғылыми негізделген және экономикалық мүмкін болатын тактикалық және стратегиялық құқықтық іс-әрекеттерінің жиынтығы ретінде ұдайы өндіріс пен қоғамдық байлықтың өсу қажеттіліктерін қанағаттандыруға қабілетті. Салық саясатын жүзеге асырудың бастапқы нүктесі салық төлеушілерден салық төлемдерін алудың заңды тәртібін қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар салық салудың әсерінен дамитын экономикалық қатынастарға кешенді баға беру болып табылады. Демек, салық саясаты салық заңдарын автоматты түрде жүзеге асыру емес, оларды жетілдіру болып табылады.

Болашаққа бағытталған салық саясаты салықтық стратегия, ал қазіргі кезде салықтық тактика болып табылады.

Мемлекет қоғамдық, корпоративтік және жеке экономикалық мүдделерді үйлестіруге ұмтылса, тактика мен стратегия өте қажет. Көбінесе мемлекет басшылығының қазіргі уақытта салық салуды үйлестіру бойынша жасаған тактикалық қадамдары экономикалық тұрғыдан негізделмейді.

Бұл салық стратегиясын жүзеге асыруға кедергі келтіріп қана қоймай, мемлекеттің бүкіл экономикалық бағытын бұрмалайды. Осыны негізге ала отырып, ғалымдардың экономикалық даму тенденцияларына, объективті шындыққа және қоғамдағы әлеуметтік жағдайдың жай-күйіне қатысты болжамдарын ескере отырып, мемлекет әзірлеген салық стратегиясы келесі мақсаттарды көздейді:

- экономикалық – экономикалық өсуді қамтамасыз ету, өндірістің циклдік сипатын әлсірету, дамудағы диспропор-цияларды жою, инфляциялық процестерді жеңу;
- әлеуметтік – пайданың өсуін ынталандыру және үй шаруашылықтарының кірістерінің төмендеуіне жол бермеу арқылы белгілі бір әлеуметтік топтардың мүдделеріне сәйкес табысты қайта бөлу;
- фискалдық – мемлекет кірістерін арттыру;
- халықаралық – басқа елдермен экономикалық байланыстарды нығайту, төлем балансының қолайсыз жағдайларын жеңу.

Басқару құрылымдарының тактикалық іс-әрекеттері мен мемлекеттің конституциялық-құқықтық актілерімен бекітілген жалпы салық салу стратегиясы арасындағы қайшылықтар бюджеттік теңгерімсіздікке, шаруашылық механизмінің істен шығуына, ұрпақты болу процестерінің тежелуіне және сайып келгенде, экономикалық дағдарысқа әкеледі.

Салық саясатын жүзеге асыру кезіндегі тактикалық әрекеттердің негізділігі бюджет кірісін қалыптастыруда орасан зор рөл атқарады. Келесі қаржы жылына арналған бюджеттік көрсеткіштер жалпы салық стратегиясына сәйкес болуы керек.

Салық саясаты мен салық механизмінің арақатынасы. Салық саясаты салық салуды басқарудың ұйымдық-құқықтық нормалары мен әдістерінің жиынтығы болып табылатын салық механизмі арқылы жүзеге асырылады, оның ішінде әр түрлі қондырма құралдарының (салық ставкалары, салық жеңілдіктері, салық салу әдістері және т.б.) кең арсеналы бар. Мемлекет салық заңнамасы арқылы өзінің салық механизмінің құқықтық формасын береді және оны реттейді.

Нақты тәжірибе призмасы арқылы қаралатын салық механизмі белгілі бір кеңістікте және уақытта әртүрлі. Осылайша, басқарудың және мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі салық әрекеттері екіұшты болып табылады, сонымен қатар уақыт бойынша айтарлықтай айырмашылықтар бар.

Салық механизмі практикалық салықтық әрекеттердің жиынтығы ретінде салық заңдарының ережелерін тәжірибеде іске асырудың шарттары мен ережелерінің жиынтығы болып табылады. Объективті негізге негізделмеген кез келген салықтық әрекет репродуктивті процестерге субъективисттік араласу ретінде әрекет етеді, бұл олардың сөзсіз деформациясына әкеледі. Салық механизмі салық құқығы мен салықтық менеджмент негіздеріне негізделген салықтық қатынастарды ретке келтіруге мүмкіндік береді.

Салық механизмі бұл ұғымды ұйымдық-экономикалық категория ретінде, демек, өндірісте құрылған ұлттық табыстың бір бөлігін әлеуметтендіру кезінде туындайтын қайта бөлу қатынастарын басқарудың объективті қажетті процесі ретінде түсіндіретін салық теориясының

саласы болып табылады. Осы процесте пайда болатын қатынас-тардың барлық саласын үш ішкі жүйеге бөлуге болады: салықтық жоспарлау, салықтық реттеу және салықтық бақылау.

Салық механизмі экономикалық сияқты екі қарама-қарсы принципті байланыстырады:

- жоспарлау, яғни халық шаруашылығының барлық салалары мен аймақтарының дамуын теңестіру, қоғамдық өндірісті дамытудың мақсатты бағытына сәйкес экономикалық процестерді үйлестіру арқылы объективті қолданыстағы экономикалық заңдылықтарды ескере отырып, орталық үкіметтің экономиканы ерікті түрде реттеуі;

- стихиялық нарықтық бәсеке, мұнда өндірушілер мен тұтынушылар тікелей және кері байланыс негізінде еркін өзара әрекеттеседі. Өндірушілердің оқшаулануынан және олардың мүдделерінің қайшылықтылығынан міндетті түрде деструктивті құбылыстар туындайды.

Салық саясаты мен салық механизмі салықтардың қоғамдағы рөлін анықтайды. Бұл рөл мемлекеттік қызметтегі өзгерістерге байланысты үнемі өзгеріп отырады. Функциялардан айырмашылығы, салықтардың рөлі неғұрлым икемді және көп қырлы, ол белгілі бір әлеуметтік топтар мен биліктегі партиялардың мүдделері мен мақсаттарын шоғырландырылған түрде көрсетеді.

Салық саясаты мен салық механизмі әдетте басым концепцияға негізделеді. Тұжырымдаманың дұрыстығы тәжірибе арқылы тексеріледі. Егер салық теориясы танымал болмаса және оны жүзеге асыру кезінде жағымсыз нәтижелер әкелсе, онда ол жаңасымен ауыстырылады.

Салық саясаты және экономиканы қалпына келтіру. Басқару ғылымы тұрғысынан алғанда, мемлекет басқару объектісі ретінде жеке корпорациядан бұл қабілеті бойынша еш айырмашылығы жоқ. Егер мақсаттар дұрыс таңдалса, қолда бар құралдар мен ресурстар белгілі болса, осы құралдар мен ресурстарды тиімді пайдалануды үйрену ғана қалады.

Мемлекеттің негізгі қаржылық ресурсы салықтар болып табылады, сондықтан тиімді салық менеджментін жалпы мемлекеттік басқарудың негізі деп санауға болады.

4. Қазақстан Республикасының салық жүйесін құрудың принциптері

Салық жүйесін тек салық түрлеріне және олардың сипаттамаларына ғана қысқартуға болмайды. Бұл ұғым анағұрлым кеңірек және салық түрлері мен салық ставкаларының жиынтығымен қатар, салық салу тәртібі мен ережелерін, мемлекеттік салық органдарының құрылымы мен функцияларын реттейтін заңдардың жиынтығын қамтиды. Салықтар арқылы қоғамның экономикалық өмірін тиімді реттеудің әлеуеті олардың функцияларына тән, нақты заңнамалық актілер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл ретте салық жүйесі мынадай принциптерге құрылуы тиіс:

Ағылшын экономисі А.Смит (1723-1790) салық салудың төрт негізгі принципін анықтады.

1. Әділдік принципі («Мемлекет субъектілері мүмкіндігінше мүмкіндігі мен күшіне қарай үкіметті ұстауға қатысуы керек, яғни, мемлекет қамқорлығында және қорғауында алатын табыстары бойынша»).

2. Белгілілік принципі («Әрбір жеке тұлға төлеуге міндетті салық ерікті емес, нақты анықталған болуы керек. Төлеу мерзімі, төлем әдісі, төлем сомасы – мұның бәрі төлеуші үшін анық және анық болуы керек. Салық салудың белгісіздігі арсыздық пен сыбайластықпен ерекшеленбесе де, онсыз да танымал емес адамдардың осы санатындағы арсыздықты дамытады және сыбайлас жемқорлыққа ықпал етеді»).

3. Ыңғайлылық принципі («Әрбір салық төлеушіге оны төлеуге ыңғайлы уақытта немесе әдіспен алынуы керек»).

4. Үнемділік принципі («Кез келген салық халық қазынасына түсетін кірістен тыс халықтың қалтасынан мүмкіндігінше аз алып, ұстап қалатындай етіп ойластырылып, жобалануы керек. Адамдарды төлеуге міндеттей отырып, ол осы төлемдерді оңайырақ жасауға мүмкіндік беретін қаражатты азайтып, тіпті жоя алады. Ақылға қонымсыз салық контрабандаға үлкен азғыруды тудырады»).

Қазақстан Республикасының салық заңнамасы осы Кодексте белгіленген салық салу қағидаттарына негізделеді.

Салық салудың *міндеттілігі қағидаты* - салық төлеуші – Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес толық көлемде және белгіленген мерзімдерде салықтық міндеттемені орындауға, салық агенті салықтарды есептеуге, ұстап қалуға және аударуға міндетті.

Салық салудың *айқындылығы қағидаты* - Қазақстан Республикасының салықтары және бюджетке төленетін төлемдері айқын болуға тиіс. Салық салудың айқындылығы салық төлеушінің салықтық міндеттемесінің, салық агентінің салықтарды есептеу, ұстап қалу және аудару жөніндегі міндетінің туындауының, орындалуының және тоқтатылуының барлық негіздері мен тәртібінің Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленуін білдіреді.

Салық салудың *әділдігі қағидаты* - Қазақстан Республикасында салық салу жалпыға бірдей және міндетті болып табылады. Жеке-дара сипаттағы салықтық жеңілдіктерді беруге тыйым салынады.

Салық төлеушілердің *адалдығы қағидаты*:

- Салық төлеушінің (салық агентінің) салықтық міндеттемені орындау жөніндегі әрекеттерді (әрекетсіздікті) жүзеге асырудағы адалдығы көзделеді:

- Салық төлеушінің (салық агентінің) салықтық пайда (салықтық үнемдеу) алу және салықтық төлемдерді азайту мақсатында өзінің заңсыз әрекеттерінен пайда табуына жол берілмейді.

Салық жүйесінің *біртұтастығы қағидаты* - Қазақстан Республикасының салық жүйесі Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында барлық салық төлеушілерге (салық агенттеріне) қатысты бірыңғай жүйе болып табылады.

Қоғам дамуының нақты экономикалық, саяси және әлеуметтік жағдайларында ұстануға тиісті негізгі ұстаным-дары. Олар экономиканы дамытудың жалпымемлекеттік міндеттерін іске асыруға, оның ішінде өнеркәсіпке инвес-тициялардың түсуіне сәйкес кәсіпкерлер мен азаматтардың жеке мүдделерін дамытуға бағытталған салық салудың біртұтас жүйесін және жеке салықтарды жүзеге асыру тетіктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Салық жүйесі салық төлеушілерге түсінікті болуы керек.

Мемлекет азаматтардың білімсіздігін пайдаланып қалмауы керек.

Салық кодексіне сәйкес Қазақстан Республикасының салық заңнамасы салықтарды және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді міндетті түрде төлеу, салық салудың анықтығы, әділдігі, салық жүйесінің бірлігі және салық заңнамасының ашықтығы қағидаттарына негізделеді.

Міндетті салық салу принципі бойынша салық төлеуші салық заңнамасына сәйкес салық міндеттемелерін толық көлемде және уақтылы орындауға міндетті.

Салық салудың анықтық қағидасына сәйкес Қазақстан Республикасының салықтары және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдері белгілі болуы тиіс. Салық салудың анықтығы салық төлеушінің салық міндеттемелерінің туындауының, орындалуының және тоқтатылуының барлық негіздері мен тәртібін салық заңнамасында белгілеу мүмкіндігін білдіреді.

Әділдік қағидасына сәйкес Қазақстан Республикасында салық салу жалпыға бірдей және міндетті болып табылады. Жеке салық жеңілдіктерін беруге тыйым салынады. Ерекшеліктерге Қазақстанның шетелдік инвесторларға берген, салық режимі инвестициялық уәкілетті органмен жасалған шарттар негізінде айқындалатын және әртүрлі салықтар мен кедендік баждар мен акцизделетін өнімдерді өндірушілерге жеке жеңілдіктерді қамтитын жеңілдіктер жатады.

Салық жүйесінің біртұтастығы қағидасына сәйкес Қазақстан Республикасының салық жүйесі барлық салық төлеушілерге қатысты Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында біркелкі.

Салық заңнамасының ашықтығы қағидасына сәйкес салық салу мәселелерін реттейтін нормативтік құқықтық актілер ресми басылымдарда міндетті түрде жариялануға жатады.

Салық жүйесін қалыптастыру кезінде салық салудың келесі тұжырымдамаларын қолдануға болады:

- «алынған пайда» түсінігі пайда принципіне негізделген;

- «қайырымдылық» түсінігі төлем қабілеттілігі принципіне негізделген.

Бірінші көзқарас бойынша әділ салық жүйесі – бұл салық төлеушілердің төлейтін салықтары олардың мемлекеттік қызметтерден алатын жеңілдіктеріне сәйкес келетін жүйе, яғни салық жүйесінің әділдігі мемлекеттік шығыстардың құрылымына байланысты. Басқа тәсіл «төлеу қабілеттілігі» принципіне негізделген, оған сәйкес салық мәселесі мемлекеттік шығыс саясатына қарамастан өз алдына,яғни салық түсімінің берілген қажеттілігі үшін әрбір салық төлеуші өзінің төлем қабілетіне қарай өз үлесін қосуы керек.

Бұл тәсілдердің ешқайсысы қанағаттанарлық емес немесе іс жүзінде оңай іске асырылмайды, екеуінің де артықшылықтары мен кемшіліктері бар, және, әдетте, әрбір салық жүйесінде екі тәсілдің де элементтері бар.

Салық жүйесіне әсер ететін негізгі факторлар:

- республиканың және аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуы;

- республикадағы қаржы жүйесінің дамуы;

- экономиканы реттеу үшін жаңа қаржы құралдарын пайдалану.
- Жергілікті бюджеттердің кіріс базасын нығайту жолдары:
- өкілді жергілікті және атқарушы салық органдарының құқықтарын кеңейту;
- бюджетаралық қатынастарды реттеу механизмін жетілдіру.
- бюджет түрлері бойынша салықтар мен алымдарды бөлу.
- жергілікті деңгейде қарыз алу механизмі.

Өзін өзі тексеру сұрақтары:

1. Салықтардың экономикалық мәнін ашыңыз?
2. Салық салу элементтерін атаңыз?
3. Салықтардың функцияларының мәнін түсіндіріңіз?
4. Салықтарды түрлерін атаңыз?
5. Салық төлеушілердің міндеттері.
6. Салық саясаты мен салық механизмне анықтама беріңіз?
7. Салық салу жүйесін құрудың принциптерін тізбектеңіз?
8. Салықтар, Алымдар, Төлемдер және Мемлекеттік баждардың айырмашылықтарын түсіндіріңіз?

Әдебиеттер:

1. Қаржылық сауаттылық негіздері: Оқу құралы. Мырзабекқызы Қ., Сапарова А.А., Болганбаев А.Д. Алматы: ЖШС «Лантар books» баспасы, 2024. - 283 бет.
2. Финансовая грамотность : учебник : [16+] / Ю.Р. Туманян, О.А. Ищенко-Падукова, А.Н. Козлов и др. ; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону ; Таганрог : Южный федеральный университет, 2020. – 212 с.
3. FİNANSAL OKURYAZARLIK BECERİLERİETKİNLİK KİTABI. Kemal ŞİMŞEK, Keziban KODAZ, İrem ÖZMEN BAĞCI. ISBN: 978-975-11-6491-9. 2023 y.
4. Чумаченко В. В. Основы финансовой грамотности : учеб, пособие для общеобразоват. организаций / В. В. Чумаченко, А. П. Горяев. — 3-е изд. — М. : Просвещение, 2018. — 271 с. : ил. — ISBN 978-5-09-047289-0.
5. Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020 - 2024 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 мамырдағы № 338 қаулысы.